

TIBOR ŽILKA

DENNÍK O ŽIVOTE A SMRTI JÁNOSA ESTERHÁZYHO**Abstrakt**

János Esterházy (1901 – 1957) pochádzal zo slávnej aristokratickej rodiny, ktorá v uhorských dejinách mala vždy významné postavenie. V rokoch pred 2. svetovou vojnou a aj počas vojny bol hlavným predstaviteľom maďarskej menšiny na Slovensku, ale v roku 1945 bol vydaný sovietskym orgánom, odvliekli ho do Sovietskeho zväzu, kde bol odsúdený na 10 rokov väzenia. Československé orgány si ho medzitým vyžiadali, lebo v jeho neprítomnosti ho odsúdili na trest smrti, ktorý vďaka jeho sestre bol zmenený na doživotie. O týchto peripetiách a neľudskom zaobchádzaní s ním je denník sestry J. Esterházyho – Márie Esterházy-Mycielskej, ktorá mu najviac pomáhala v období, keď sa dostal z ruských koncentračných táborov do Československa. Napokon zomrel vo väzení v Mírove a ani jeho telesné pozostatky neboli vydané rodine.

Abstract

János Esterházy (1901–1957) came of a famous aristocratic family which has always played an important role in Hungarian history. Before the Second World War and during the war he was a main representative of Hungarian minority in Slovakia, but in 1945 was extradited to Soviet authorities which deported him to the Soviet Union, where he was sentenced to 10 years in prison. Meanwhile, Czechoslovak authorities have called for him because in his absence he was condemned to death, but thanks to his sister this sentence was changed to life imprisonment. His story and inhuman treatment of him were described by his sister Mary-Mycielska Esterházy – who helped him most during the period when he was taken from a Russian concentration camp to Czechoslovakia – in her diary. Finally, János Esterházy died in prison in Mírov and even his remains have not been given to his family.

Kľúčové slová

aristokracia ■ maďarská menšina ■ denník ■ židovské zákony ■ kresťanská viera ■ gulag ■ trest smrti ■ doživotie ■ totalita

Key words

aristocracy ■ Hungarian minorit ■ diary ■ Jewish laws ■ Christian faith ■ gulag ■ death penalty ■ life imprisonment ■ totality

János Esterházy pochádzal zo slávnej aristokratickej rodiny, ktorá v uhorských dejinách mala vždy významné postavenie. V dnešných demokratických pomeroch sa často zabúda na to, že aristokracia mala veľké zásluhy na riadení spoločnosti počas dlhých stáročí, medziiným stála aj na čele odboja proti tureckej expanzii. Napokon až po 19. stor. idey národa či národnosti ani neboli natoľko v popredí, počas tureckých bojov sa uvažovalo skôr podľa princípu kresťania kontra pohania, kde nezastupiteľnú úlohu mala cirkev. Boli to časy, keď svetská moc sa spájala s duchovnou (duchovenstvom), aby spoločne chránili a bránili európsku civilizáciu. Stredoeurópske dejiny, budované na kresťanských základoch, umožňujú zaujať istý postoj k osobnostiach, ktoré v pohnutých časoch dokázali na seba prevziať väčšiu zodpovednosť, väčšie bremeno, než obyčajní smrteľníci.

Týka sa to nesporne aj Jánosa Esterházyho. Hodnotenie jeho osobnosti nebyva vždy jednoznačné, ani bezpodmienečne kladné. V súčasnosti, keď sa z času na čas zaískri v rámci maďarsko-slovenských či slovensko-maďarských vzťahov, táto nevšedná osobnosť sa stáva dobrou zámienkou na prehĺbenie rozporuplných stanovísk. Na jednej strane sa mu pripisuje veľký význam pri hájení národných (národnostných) záujmov maďarskej menšiny na Slovensku, na druhej strane táto činnosť je terčom útokov a kritiky. Treba povedať, že aj jedna, aj druhá strana preferuje čierno-biele videnie, zdedené z obdobia nedávnej totality. Nehovoriac už o tom, že jednostranné videnie je doménou každodennej politiky, ktorá sa v stredoeurópskom priestore naďalej buduje na nezmieriteľných protikladoch, na antagonizme. Zdá sa, že antagonizmus – samotný výraz bol preferovaný v období totality – sa stále pohybuje na axiologickej úrovni jednotlivcov, ktorí zvyčajne nedosahujú kvality hodnotenej osoby. A napokon je to jedno, či ide o hodnotenie jeho vzdelania alebo o etické postoje v kritických situáciách.

V textoch o jeho osobe sa možno dočítať, že dokázal rokovať v svetových jazykoch, navyše okrem maďarčiny a slovenčiny ovládal aj po poľsky jazyk. Bol dobrým rečníkom a nebál sa vysloviť svoj názor ani vtedy, keď davová psychóza ovplyvňovala verejnú mienku a ako jediný v slovenskom parlamente nehlasoval za schválenie židovských zákonov. Ako ľahko otcovia zákona odhlasovali rasové zákony, ako ľahko podľahli pokušeniu, že všetko zlé možno pripísať Židom, ako ľahko uverili, že Židia sú vredom na tele slovenského národa. Postaviť sa proti absolútnej prevahe si vyžaduje skalopevný osobný postoj, opierajúci sa o kresťanské princípy: „Milovať budeš svojho blížneho ako seba samého“, alebo zmysel pre spravodlivosť v duchu: „Kto je bez viny, nech hodí do neho kameňom“. Ten kameň J. Esterházy nezdvihol, lebo jeho viera to nedovolila. Zostal katolíkom aj vtedy, keď mu išlo o život. Nehlásal nevráživosť, ani rasovú, či triednu nenávisť, ale viedol polemiku, zotrval na svojich názoroch, aj keď to bolo nepopulárne či dokonca životu nebezpečné. Aj

vo väzení bol príkladom pre ostatných väzňov, s úctou hovorili o ňom aj tí, ktorí sa s ním dostali do kontaktu vo väzenských celách. Akoby im dodával vieru, akoby ich morálne podporoval, hoci to mal takmer vždy ťažšie ako oni sami.

Skrátka: zostal aristokratom ducha aj vtedy, keď ho chceli pokoriť alebo keď sa už ohlasovala nevyliciteľná choroba v dôsledku ťažkých podmienok väzenského života. Áno, tuberkulóza sa v tých časoch ešte nedala vylicieť a táto diagnóza bola väčším nebezpečenstvom ako rakovina. Jeho postoj, jeho boj, táto kresťanská viera môže aj dnes byť príkladom pre toho, kto je otvorený k argumentom a u koho vit'azí zdravý rozum. Osud J. Esterházyho a jeho oddanosť katolíckej viere i v dobách temna nás prenáša do čias, keď bol človek cudzí človeku. Aký bol postoj ľudí, ktorí tak či onak majú jeho trpký osud na svedomí? Aj o tom je denník sestry J. Esterházyho – Márie Esterházy- Mycielskej, ktorá mu najviac pomáhala v období, keď sa dostal zo sovietskych koncentračných táborov do Československa. Tento denník nedávno vyšiel aj v slovenskom jazyku a bol preložený z maďarského originálu. Základné údaje:

Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy Micielskej. Zostavil, redigoval a poznámkami doplnil Imre Molnár. Prel. Ernest Král. Vyd. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) Budapešť a nadácia Historica Ecclesiastica Hungarica. www.heh.hu

Ako je známe z viacerých prameňov, J. Esterházyho vydal ruským orgánom dr. Gustáv Husák, neskorší prezident republiky, ktorý v roku 1945 bol poverenikom. Keď sa u neho J. Esterházy hlásil ako politik na podporu republiky, dal ho zaistiť a vydal ho ruským orgánom 25. júna 1945. Spolu s ním boli deportovaní do Sovietskeho zväzu ďalší Maďari. Viezli ich v nákladných vagónoch, až kým sa neocitli v známej moskovskej väznici Ljubljanka. V Moskve bol odsúdený na 10 rokov a trest si mal odpykať v pracovnom tábore. Je pritom zaujímavé, že J. Esterházy počas moskovského pobytu sa vo väzení stretol aj s Alexandrom Solženicynom, ktorý ho v spoločnej cele učil ruštinu. Napokon sa jazykovo zdatný väzeň ruštinu aj naučil ako ďalší slovanský jazyk. Odtiaľ sa dostáva do tábora Kňáž-Pogost, na územie Komijскеj republiky s rozlohou 415 900 štvorcových km, ktorá je takmer 4-krát väčšia ako bývalá Československá republika. A hoci ako Maďar sa dostal na územie ugrofínskeho národa, nepodarilo sa mu utiecť, lebo okolo bola samá pustatina (dvaja Nemci sa o to pokúsili, ale aj ich čoskoro chytili). To, že sa zo sovietskych táborov či z vyhnanstva utiecť nedalo, opisuje aj Anatolij Rybakov vo svojej slávnej knihe *Deti Arbatu* (1987). Utečencov buď roztrhala divá zver alebo keď natrafili na nejaký domček, tak to bola policajná stanica. Vonkoncom nemohol odtiaľ ujsť väzeň, ktorý trpel tuberkulózou a ktorý neopustil svoju vlasť ani vtedy, keď sa na konci vojny mohol zachrániť pred väzením. Ba ani vtedy neopustil Slovensko, keď po viedenskej arbitráži časť južného Slovenska pripadla Ma-

d'arsku a on dostal ponuku na presídlenie. Zostal verný svojmu rodisku, hoci jeho pôvod takéto riešenie umožňoval.

J. Esterházy sa narodil 14. marca 1901 vo Veľkom Záluží, neďaleko Nitry, v obci, ktorá sa kedysi pýšila vzácnym kaštieľom. Väčšia časť jeho života sa viaže k obci, natrvalo ju opúšťa až v roku 1945, keď ho Gustáv Husák vydal do rúk NKVD. Vojna dokázala pretaviť vnútro aj morálne zdatnejších a odolnejších osobností, než akou bol dr. Gustáv Husák, ktorý podľa dostupných prameňov nesie priamu zodpovednosť za vydanie J. Esterházyho sovietskym úradom. Nemá však nič do činenia s jeho návratom do vlasti, kde ho medzitým odsúdili na trest smrti. Po vymeraní absolútneho trestu už vôbec nemá svoj osud vo vlastných rukách. V tejto fáze jeho života priam hrdinsky sa zachovala jeho sestra, autorka denníka, s ktorým sa teraz môže zoznámiť aj slovenský čitateľ. S úplne podlomeným zdravím naďalej je izolovaný od svojich bližných, ale sestra Mária mu zháňa tie najúčinnnejšie lieky, aby mu zmierňovala útrapy a bolesti. A pritom so všetkými možnými prostriedkami bojuje o život svojho brata – o zmenu trestu smrti aspoň na doživotie.

Táto kniha je poučná aj preto, lebo konkrétnymi faktami dokazuje, ako niektorí židovskí spoluobčania po prežití holokaustu mnohým nespravodlivo odsúdeným pomáhali. Sestra Mária aj s ich pomocou sa dostáva k dr. Vavrovi Šrobárovi, staručkému ministrovi československej vlády, ktorý napokon dokáže presvedčiť Alexeja Čepičku, Vladimíra Clementisa i Viliama Širokého, aby sa pričínili o omilostenie a aby bol rozsudok zmenený na doživotie. Stalo sa. Najprv do Bratislavy prichádza správa, aby vykonanie rozsudku odložili, až napokon aj súd potvrdzuje milosť a doživotie. Ani toto obdobie nie je o nič lepšie či znesiteľnejšie ako roky strávené v gulagu. Väzeň je odsúdený na utrpenie, na čas, ktoré plynie podobne, ako to opisuje vo svojej slávnej knihe *Jeden deň Ivana Denisoviča* niekdajší spoluväzeň a neskorší nositeľ Nobelovej ceny – A. Solženicyn. Jeden deň ako druhý, iba figúrky okolo sa menia. Na svojej krížovej ceste sa však stretáva s ľuďmi, ktorí neskoršie podávajú o ňom autentické svedectvá. Spoluväzňom sa stáva aj Paľo Bohuš (1921-1997), ktorý má heslo aj v *Slovníku slovenských spisovateľov* (2005). Bol to básnik a esejista slovenskej menšiny v Juhoslávii, napriek tomu, že vyštudoval medicínu na Univerzite Komenského v Bratislave, kde štúdium ukončil v roku 1950. Po promóciách však hneď putoval do väzenia ako juhoslovanský občan, presnejšie: ako občan Juhoslávie J. B. Tita, vtedy nazývaného zradcom, ktorý sa dostal do nemilosti po roztržke s J. V. Stalinom. Päť rokov si odsedel P. Bohuš vo väzení a bol omilostený až po smrti generalissima Stalina, keď N. S. Chruščov skonsolidoval vzťahy s J. B. Titom. Nuž, tento spoluväzeň ako spisovateľ podáva svedectvo o morálnych kvalitách J. Esterházyho. Skúsme si položiť otázku, či by to bol ako Slováč urobil, keby sa nepresvedčil o ľudských kvalitách svojho maďarského spoluväzňa? Určite nie. Buď by úplne mlčal alebo by sa vyjadroval o ňom rezervovane.

Isteže, národne orientované myslenie alebo jeho politickú činnosť v záujme maďarskej menšiny na Slovensku sotva možno poprieť, veď J. Esterházy vyrastal v rodine, ktorá si zakladala na národných tradíciách a koniec-koncov aj priniesla mnohé obete v dejinách. Ale národné záujmy vždy podriadovala kresťanským ideám a žila, pracovala v duchu kresťanského univerzalizmu. Aj z toho pramení jeho kritický postoj voči Nemcom počas vojny alebo – a to predovšetkým – k ateistickému Sovietskemu zväzu. Ateizmus mu bol cudzí, svoju činnosť vždy vyvíjal na základe kresťanských zásad: pomáhal ľuďom, kde sa len dalo, nezotrvával na dogmách či názoroch, zakladajúcich sa na neúcte k iným – či už z rasových alebo triednych dôvodov. Áno, bol a zostal maďarským politikom do konca svojho života, ale v jeho prejavoch či výrokoch nie sú urážlivé slová voči žiadnemu národu, etnickej skupine či národnosti. Veľmi poučný je aj vzťah medzi ním a azda najznámejším spisovateľom maďarskej literatúry na Slovensku – Zoltánom Fábrym. Pokiaľ v 30. rokoch mali medzi sebou spory, vyplývajúce z toho, že Z. Fábry bol zástancom ľavičiarskych ideí, pričom J. Esterházy bol jednoznačne stúpencom pravičiarsstva s kladným postojom aj k jednoduchým ľuďom, tento vzťah sa postupne zmenil. Z. Fábry v povojnovom období jednoznačne stál na strane uväzneného politika a v rámci svojich možností urobil všetko pre jeho omilostenie. Zabudol na všetky spory a obetoval svoju autoritu boju za vyslobodenie J. Esterházyho z väzenia. Bol to síce márný boj, ale aj tak svedčí o ľudských kvalitách významného esejistu, ktorý vo svojej tvorbe preferoval myšlienky, generované v duchu *vox humana*. Výber z jeho esejí vyšiel aj v slovenčine v preklade Marty Žilkovej pod názvom *Vox humana* (1974). Tento pojem on sám spropagoval a pričínil sa o to, aby sa stal ústredným pojmom jeho tvorby. Tvorby, ktorá bola zameraná na neustálu kritiku nemeckého fašizmu a jeho ideových základov.

J. Esterházy sa viac zameriaval na kritiku sovietskej totality. Nešetril však ani nemeckú totalitu, hitlerovský fašizmus, keď bolo treba zaujať postoj voči expanzívnej politike tzv. tretej ríše. Známe sú napr. jeho spory s Franzom Karmazinom, ktorý stál na čele Karpatskonemeckej strany na Slovensku, premenovanej v roku 1939 na Deutsche Partei (Nemeckú stranu). Ba dostal sa do rozporu aj s Konradom Henleinom, ktorý bol na čele Sudetonemeckej strany, vytvorenej podporou Nemcov v Čechách a na Morave. Tá dokonca v roku 1935 vyhrala aj parlamentné voľby. Ide teda nielen o súperenie menšín a získanie väčšej podpory, ale aj o odmietnutie nemeckej mocenskej politiky, ktorá ako náказа sa čoraz viac šírila aj v Československu.

Osobitne treba vyzdvihnúť Esterházyho sympatie k Poliakom, s ktorými ho spájali rodinné väzby. Je známe, že po prepadaní Poľska nemeckým Wehrmachtom mnohí Poliaci uprchli z poľského územia smerom na juh cez Slovensko. Mnohým Poliakom práve J. Esterházy poskytol pomoc a pričínil sa o to, aby sa dostali na územie Maďarska. A hoci Maďarsko bol spojencom hitlerov-

ského Nemecka, Poliakom pomáhalo pri ich úteku, resp. ich presunu na Západ. J. Esterházy pomohol aj viacerým významným predstaviteľom poľského verejného života, aby sa dostali do bezpečia (bývalému ministrovi financií Ignacu Matuszewskému, generálovi Kazimierzovi Sosnkowskému). Pri úteku niektorých členov veliteľského štábu vykazoval aktivitu, o čom sa možno dočítať aj v poľských prameňoch, opisujúcich vojnové udalosti. Skrátka, jeho sympatie k Poliakom sa premietli aj do praxe v období, keď veľmoci – hitlerovské Nemecko a Sovietsky zväz – spoločne dobýjali Poľsko. Iba na dokreslenie tejto kladnej úlohy: kto hľadal útočisko smerom na východ, skončil v hromadných hrobách pri Katyňi, komu sa podarilo nabráť smer na juh, tým pomohli k záchrane ľudia typu J. Esterházyho.

Pravda, kniha preložená do slovenčiny neobsahuje všetky uvedené fakty, lebo jadro textu tvorí denník sestry Márie, ktorá až do jeho smrti cestovala za ním, obetavo sa vrhala do boja za jeho záchranu. Nepoznala únavu, nebála sa ani nebezpečenstva, ani pokory či dokonca surovosti komunistických úradov. Túto kalváriu obsahuje denník, v ktorom sú zaznamenané všetky kroky, ale aj všetky prehry v tomto neľútostnom boji. Poslednou prehrou bolo odmietnutie vydania telesných pozostatkov nebohého, keď skončil vo väznici v Mírove 8. marca 1957. Po návrate domov v ten deň večer mohla si prečítať telegram v tomto znení: „*Oznamujem Vám, že Váš brat J. E. 8. 3. 1957 zomrel, mŕtvolu bude spopolnená, ale nebude vydaná rodine. Podpis: Náčelník.*“ Aj to je dôkaz, že komunistický systém nepoznal ľútosť, ani úctu k mŕtvemu. Pomsta siahala aj k pozostalým, nenávisť bola vštepovaná do ľudí, pod vplyvom propagandy aj obyčajný človek bol často presvedčený o démonizme tzv. vykorisťovateľov či politikov z kapitalistickej éry. Aj o tom je táto kniha, ktorá obsahuje i väzenské zápisky J. Esterházyho, no aj svedectvá bývalých spoluväzňov o jeho statočnosti. Ako píše Ján Bošňák (bývalý rektor nitrianskeho seminára), Esterházy bol vzorom pre všetkých.

Nie je bez zaujímavosti, že k maďarskému vydaniu knihy napísala doslov Judit Mayer, mnohé roky jedna z najlepších prekladateľiek slovenskej prózy do maďarčiny. Prirodzene, aj tento doslov je preložený do slovenčiny.

V tejto podobe ide o knihu, ktorá je svedectvom o obludných spôsoboch komunistickej diktatúry pri nastolení a uplatňovaní moci, pri zavádzaní teroru. Neslobodno zabudnúť na 50. roky napriek tomu, že dnešnému človeku to všetko pripadá akoby z iného sveta. Knihy podobného typu síce na Slovensku existujú, napr. pamäti Silvestra Krčméryho, spomienky spisovateľa Rudolfa Dobiáša, či niektoré diela otca Chryzostoma kardinála Korca. No čo ešte nie je podchytené a evidované, to treba bezpodmienečne vydať pre budúce generácie. Preto treba uvítať vydanie tejto knihy v slovenčine.